

Dr. sc. Mirza Džananović

KULTURNI TURIZAM I ZAŠTITA ARHITEKTONSKE BAŠTINE 20. STOLJEĆA SA AKCENTOM NA MODERNU ARHITEKTURU ZENICE

Sažetak

Turizam je jedna od najbrže rastućih grana privrede kako na globalnom nivou tako i u Bosni i Hercegovini uprkos činjenici da nadležne institucije nisu u potpunosti prepoznali njegov značaj isveukuoni potencijal. Arhitektonska baština predstavlja bitan segment kulturne baštine, a evropska arhitektonska baština je prepoznata kao najreprezentativniji segment baštine cijelog kontinenta. Upravo zbog toga, još 1985. godine, usvojena je Evropska konvencija o zaštiti arhitektonskog naslijeđa Evrope čiji je cilj promovisati i zaštititi arhitektonsku baštinu na području tadašnje Evropske zajednice. Nekoliko godina kasnije, odnosno 1991. godine, donijeta je i Preporuka o zaštiti arhitektonskog naslijeđa 20. vijeka kojom se po prvi put prepoznala vrijednost savremenog graditeljstva. U novom milenijumu arhitektonska baština 20. stoljeća postaje izrazito popularna, a posebno reprezentativni primjerci socijalističke arhitekture, a naslijeđe pojedinih zemalja poput jugoslovenske graditeljske škole dobija i međunarodnu stručnu afirmaciju naročito kroz izložbu u prestižnom Muzeju moderne umjetnosti u New Yorku. Takav stepen zanimanja svjetske javnosti omogućava brojnim gradovima sa značajnim primjerima socijalističke arhitekture poput Zenice da pronađu svoj interes u zaštiti, interpretaciji i prezentaciji arhitektonske baštine kroz turizam koji može doprinijeti sveukupnom razvoju tih sredina.

Ključne riječi: arhitektonska baština, 20. stoljeće, turizam, Jugoslavija, Zenica

Odnos prema arhitektonskoj baštini 20. stoljeća

Arhitektonska ili graditeljska baština predstavlja najuočljiviji, a nerijetko, i najreprezentativniji oblik materijalne kulturne baštine nekog prostora što je čini vrlo primamljivim resursom u kulturnom turizmu. Samo letimičnim pogledom na turističke ponude i promidžbene materijale bilo koje, naročito evropske zemlje, regije ili grada, lahko ćemo uočiti da primjeri reprezentativnih arhitektonskih objekata najčešće čine središnji dio tih ponuda i materijala. Uostalom, primarna asocijacija na mnoge gradove u velikom broju slučajeva upravo je arhitektonsko naslijeđe poput naprimjer antičke arhitekture u Rimu, renesansne u Firenci, ili neki arhitektonski reprezentativni objekat poput Ajfelovog tornja u Parizu, Palace Bakinghem u Londonu, Akropolja u Atini i brojni drugi. UNESCO, Evropska unija, ICOMOS i brojne druge organizacije, kao i državne institucije različitih zemalja, prepoznale su arhitektonsku baštinu kao vrlo vrijedan segment kulturnog naslijeđa, ali i kao vrijedan turistički potencijal. Ipak, arhitektura 20. stoljeća, iako joj se priznaje vrijednost, još uvijek nije stekla ravnopravan status sa arhitektonskim izrazima ostalih perioda.

Arhitektonsko naslijeđe je univerzalna kategorija i značajna je za sve zemlje na svijetu, ali na polju institucionalne zaštite i promocije arhitektonske baštine najviše je uradila Evropska unija. Naime, iako UNESCO u svojim konvencijama pominje arhitektonsko naslijeđe kao vrlo bitan segment kulturne baštine, a najveći dio objekata na UNESCO listi svjetske baštine

također čine primjeri iz oblasti arhitektonskog naslijeđa, ipak do danas ni jedna konvencija nije detaljno obradila ili bila posvećena graditeljstvu kao segmentu svjetske baštine.

Evropska unija (i Evropska ekonomska zajednica prije nje) je na tom polju uradila mnogo više te je arhitektonska baština puno zastupljenija u pravnoj legislativi različitih evropskih institucija i organizacija. Prvi dokument koji se bavio konkretno arhitektonskim naslijeđem je Evropska povelja o arhitektonskom naslijeđu, koju je usvojilo Vijeće Evrope u oktobru 1975. godine. U njoj se navodi „da je arhitektonsko naslijeđe nezamjenjiv izraz bogatstva i različitosti evropske kulture“ te da se kao takav mora zajedničkim snagama sačuvati i zaštititi. Također, po prvi put u jednom dokumentu ove vrste navodi se šta se sve podrazumijeva pod arhitektonskim naslijeđem i posebno se podvlači da se “evropsko arhitektonsko naslijeđe ne sastoji samo od naših najvrjednijih spomenika; ono također podrazumijeva skupine manjih objekata u našim starim gradovima i karakteristike sela u njihovom prirodnom ili okruženju napravljenom ljudskom rukom“. Naglašen je značaj skupina objekata, a ne samo kako je do tada često bio običaj isključivo pojedinačnih zgrada, a posebno je istaknut značaj arhitektonske baštine u obrazovanju.¹ Na Kongresu Evropskog arhitektonskog naslijeđa Vijeća Evrope, održanog 1975. godine, usvojena je Amsterdamska deklaracija u kojoj je navedeno da „evropsko arhitektonsko naslijeđe njenim narodima daje svijest o njihovoj zajedničkoj prošlosti i zajedničkoj budućnosti. Njegova zaštita je zbog toga od vitalnog značaja“. U istoj povelji je naznačeno da arhitektonsko naslijeđe ne čine samo pojedinačni objekti i njihova neposredna okolina, nego da tu mogu spadati i kompletna područja naselja i gradova koja imaju historijski ili kulturni značaj.² Naredne, 1976. godine, usvojena je Rezolucija o prilagodbi propisa kojima se uređuju pitanja zaštite graditeljske baštine,³ a 1979. godine i Preporuka 880 (Parlamentarne skupštine Savjeta Evrope o očuvanju evropskog arhitektonskog naslijeđa).⁴

Ipak najvažniji dokument koji su evropske institucije donijele je Konvencija o zaštiti arhitektonskog naslijeđa Evrope, usvojena 1985. godine u Granadi u Španiji, a koja je sublimirala sve do tada usvojene dokumente. U članu 1. Konvencije definirano je šta se podrazumijeva pod pojmom arhitektonskog naslijeđa, te je naznačeno da su to trajna dobra u koja spadaju:

1. spomenici: sve građevine i strukture od izrazitog historijskog, arheološkog, umjetničkog, naučnog, socijalnog ili stručnog značaja, uključujući instalacije i opremu;
2. grupe građevina: homogene grupe gradskih ili seoskih građevina izuzetne po svom historijskom, arheološkom, umjetničkom, naučnom, socijalnom i stručnom značaju, koje su dovoljno jedinstvene da čine topografski definisane cjeline;

¹ European Charter of the Architectural Heritage, Adopted by the Council of Europe, October 1975, dostupno na: <https://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/chartersand-standards/170-european-charter-of-the-architectural-heritage> (pristupljeno 20. aprila 2020. godine)

² The Declaration of Amsterdam, Congress on the European Architectural Heritage, 21 – 25 October 1975, dostupno na: <https://www.icomos.org/en/and/169-the-declaration-of-amsterdam> (pristupljeno 20. aprila 2020. godine)

³ Karamehmedović, D., Baćac, R. . Zaštita i očuvanje graditeljske kulturne baštine kroz europske projekte, 2013, I.(1), 60.

⁴ Conservation of the European architectural heritage, Recommendation 880 (1979), Parliamentary Assembly, Text adopted by the Assembly on 8 October 1979 (15th Sitting), dostupno na: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=14914&lang=en> (pristupljeno 20. aprila 2020. godine)

3. lokaliteti: zajednička djela čovjeka i prirode, odnosno područja koja su djelimično izgrađena i dovoljno osobena i homogena da se mogu topografski definisati, koja su od izuzetnog istorijskog, arheološkog, umjetničkog, naučnog, socijalnog ili stručnog značaja.⁵

Konvencija o zaštiti arhitektonskog naslijeđa Evrope postala je temeljni evropski dokument po pitanju arhitektonske baštine, te je bila polazišna osnova za čitav niz projekata i programa koji su dodatno doprinosili zaštiti, promociji i jačem uključivanju arhitektonskog naslijeđa u ponudu kulturnog turizma u Evropi.⁶ U kontekstu arhitekture 20. stoljeća bitno je napomenuti da je na Trećoj Generalnoj skupštini ICOMOSA, održanoj 1972. godine u Budimpešti, a čija je tema bila značaj moderne arhitekture, usvojena Rezolucija o uvođenju savremene arhitekture u grupu drevnih građevina, čime je po prvi put prepoznat značaj savremene arhitekture za kulturni identitet Evrope.⁷ Komitet ministara Savjeta Evrope donio je, 1991. godine, Preporuku br. R (91) 13 pod nazivom „O zaštiti arhitektonskog naslijeđa 20. vijeka“, u kojoj je naznačeno da je arhitektura 20. stoljeća sastavni dio evropskog historijskog naslijeđa, podjednako kao i arhitektonsko naslijeđe ostalih perioda. Međutim, istaknuto je da savremena arhitektura, osim u rijetkim slučajevima, do tada nije bila naročito prepoznata niti joj se davala naročita vrijednost, te da je cilj usvojene preporuke sistematsko istraživanje, zaštita i prezentacija u svrhu edukacije, te korištenje u kulturne, muzejske i privredne svrhe.⁸

Socijalistička arhitektura kao baština

Tokom 20. stoljeća dolazi do intenzivnih promjena u svim sferama društva i ljudske svakodnevnice što ostavlja trag i na polju urbanističkog i arhitektonskog oblikovanja prostora. Iako je u ovom periodu postojao veliki broj različitih stilova, u kontekstu Bosne i Hercegovine, a naročito Zenice, najznačajnije je socijalističko razdoblje koje je iz temelja izmijenilo političke, društvene, ekonomske, kulturne i druge odnose, a poseban pečat ostavilo je na polju prostorne politike. Intenzivnim industrijskim razvojem javlja se potreba za brzu izgradnju novih objekata, naselja pa i cijelih gradova, a to zahtijeva kvalitetnije prostorno planiranje, drugačiju organizaciju izvođenja radova, uvođenje novih tehnologija, tehnika i materijala u građenju, osmišljavanje i usvajanje novih principa u stanovanju i ponašanju itd. Također, političko usmjerenje Jugoslavije značajno je utjecalo i na orijentaciju arhitekata, pa tako jugoslovenski arhitekti, za razliku od kolega u drugim socijalističkim zemljama, relativno brzo napuštaju socrealistički pravac te se više usmjeravaju ka savremenim zapadnim arhitektonskim stilovima.⁹ Brutalistički stil, iako je nastao u Velikoj Britaniji i bio zastupljen u brojnim zapadnoevropskim ali i drugim državama širom svijeta, u posljednje vrijeme počeo se sve više

⁵ „Konvencija o zaštiti arhitektonskog naslijeđa Evrope, Granada, 1985, Evropske konvencije i preporuke u oblasti kulturnog naslijeđa, prevod Vesna Leković, Expeditio, Centar za održivi prostorni razvoj, Kotor, 2005, 7-8.

⁶ Više o tome kod Karamehmedović, Bačac, *Zaštita i očuvanje graditeljske kulturne baštine*, 60-68.

⁷ Resolutions of the Symposium on the Introduction of Contemporary Architecture into Ancient Group of Buildings, Budapest, 1972, dostupno na: http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/1972%20Rezolucija%20o%20uvodenju%20savremene%20arhitekture.pdf (pristupljeno 22. aprila 2020. godine); Andres Roman, *Thirty Years of ICOMOS, The Third General Assembly of ICOMOS – 1972, Hungary, Budapest*, “Modern architecture in historic ensembles and monuments” ICOMOS Scientific Journal, No 5, 1995, 17-26. dostupno na: https://www.icomos.org/publications/JS5_3.pdf (pristupljeno 22. aprila 2020. godine)

⁸ Preporuka br. R (91) 13 komiteta ministara državama članicama „O zaštiti arhitektonskog naslijeđa 20. vijeka“, Savjet Evrope – Komitet ministara, 19. septembar 1991, u *Evropske konvencije i preporuke u oblasti kulturnog naslijeđa*, 2005, 45-48.

⁹ Više o tome u: Živančević A. Jelena, *Socijalistički realizam u arhitektonskoj i urbanističkoj teoriji i praksi Jugoslavije*, rukopis doktorske disertacije, Beograd, 2012.

identifikovati sa isključivo socijalističkim zemljama, a jugoslovenski brutalizam je doživio i svjetsku popularnost prvenstveno zahvaljujući izložbi „Toward a Concrete Utopia. Architecture in Yugoslavia 1948 – 1980“ u čuvenom Muzeju moderne umjetnosti (MoMA) u New Yorku.¹⁰

Bosanskohercegovačka arhitektura socijalističkog razdoblja imala je i svoje određene regionalne specifičnosti, što se može vidjeti u projektima arhitekata kao što su Juraj Neidhardt, Zlatko Ugljen, Ivan Štraus, Jahiel Finci, Živorad Janković i brojni drugi. Potreba za izgradnjom objekata različite namjene (stambenih, kulturnih, sportskih, zdravstvenih, obrazovnih itd) u gradovima koji su se intenzivno širili omogućila je snažnu afirmaciju brojnih bosanskohercegovačkih arhitekata čiji su pojedini radovi također našli svoje mjesto na izložbi u New Yorku.¹¹ Industrijski gradovi su doživljavali najintenzivniji urbanistički razvoj, pa su zbog toga i privlačili najveći broj arhitekata koji su tu mogli realizovati svoje planove i projekte. Zenica je jedan od takvih gradova koji je zahvaljujući ulaganjima u industrijske pogone doživio gotovo nevjerovatan razvoj, o čemu najbolje svjedoče demografski pokazatelji sa početka i kraja socijalističkog razdoblja.

Arhitektura Zenice i put u savremeno

Moderna historija Zenice je usko vezana uz industrijalizaciju, koja počinje austrougarskom okupacijom, a vrhunac doživljava nakon Drugog svjetskog rata u socijalističkom razdoblju. Privredni razvoj zahtijeva novu radnu snagu, pa Zenica postaje mjesto doseljavanja, što stvara potrebu za izgradnjom prvenstveno novih stambenih, ali i drugih objekata koji su potrebni za normalno funkcionisanje života stanovnika u gradu. Postepeno Zenica postaje sve veći privredni, urbani, administrativni, kulturni i svaki drugi centar u Bosni i Hercegovini, a naročito u srednjoj Bosni, što joj podiže i značaj i ugled te je pretvara u privlačno mjesto za rad nekih od najpoznatijih bosanskohercegovačkih i jugoslovenskih arhitekata. Doduše, i prije Drugog svjetskog rata u Zenici su djelovali poznati arhitekti, npr. Josip Vancas projektuje crkvu Svetog Ilije sa župnim dvorom (1910.)¹², Dušan Smiljanić i Muhamed Kadić projektuju hotel i kasinu Željezare Zenica (1936.)¹³, Juraj Neidhardt projektuje stambene objekte u Podbrežju (1938.)¹⁴ itd.

Ipak, tokom socijalizma Zenica dobija konture modernog grada, a važan doprinos tome dali brojni arhitekti i urbanisti koji realizuju svoje ideje i projekte u ovom gradu koji se s pravom može smatrati muzejom moderne arhitekture. Urbanističku postavku savremene Zenice dao je Juraj Neidhardt u prvom Generalnom urbanističkom planu grada, usvojenom 1955. godine, kao i posebnim urbanističkim rješenjem centra Zenice koji je izradio 1960. godine. Neidhardtova vizija bila je osnova i za naredne planove i projekte tj. za urbanistički plan iz 1965. godine, na kojem su, između ostalih, radili Jahiel Finci i Ivan Taubman, i posljednji socijalistički urbanistički plan iz 1983. godine koji je izradio „Prostor“ Zenica pod

¹⁰ <https://www.moma.org/calendar/exhibitions/3931> (pristupljeno 22. aprila 2020. godine)

¹¹ Martino Stierli and Vladimir Kulić, *Toward a Concrete Utopia. Architecture in Yugoslavia 1948 – 1980*, The Museum of Modern Art, New York, 2018

¹² Aslani Mirsada, *Zenica graditeljska baština*, Muzej grada Zenice, Zenica, 2015, 19-23.

¹³ Vekić Živojin, Arhitekt Dušan Smiljanić, *Radio Sarajevo – treći program*, broj 60, godina XVI, Sarajevo, 1988, 470-471.

¹⁴ Džananović Mirza, *Pogled u budućnost – Juraj Neidhardt i vizija urbanističkog razvoja Zenice*, *Zbornik radova VII Međunarodnog naučnostručnog skupa Obrazovanje, jezik, kultura: tendencije i izaovi*, Zenica, El. knjiga, Zenica, Filozofski fakultet, 2018, 694-695.

vodstvom Mugdima Čukle.¹⁵ Respektabilan niz arhitekata i urbanista koji su radili na usmjeravanju prostornog razvoja grada nastavljen je i izradom regulacionih planova i urbanističkih rješenja pojedinih dijelova grada. Prijedlozi oblikovanja centra grada su najbolji primjer za to. Historijski centar grada, formiran u osmanskome periodu, vezan je za prostor lijeve obale rijeke Bosne od Drvenog mosta na Odmutu do Kamenog mosta na rijeci Kočevi. Austro-ugarskom upravom centar je dodatno produžen na prostor od rijeke Kočeve prema trasi uzane pruge uz koju je izgrađeno i administrativno sjedište Zenice (Stara općina). Razlozi za lociranje zgrade gradske uprave na tom mjestu su bili višestruki, a glavni su blizina uzane pruge i željezničke stanice, te činjenica da se taj prostor nalazi na relativno jednakoj udaljenosti od „stare“ Zenice, koncentrisane oko osmanske čaršije na jugu, i novog dijela grada koji se razvijao u sjevernom dijelu zeničkog polja u blizini industrijske zone. Juraj Neidhardt je, urbanističkim planom iz 1955. godine, ali i urbanističkim rješenjem centra Zenice iz 1960. godine, prostor „starog“ i „novog“ centra grada posmatrao kao jedinstvenu zonu namijenjenu za smještaj administrativnih, poslovnih i kulturnih institucija. Izgradnjom zgrade SUP-a, Suda, Komunalne banke, Narodne biblioteke, Doma štampe, hotela Metalurg i dogradnjom obližnje pošte, uz već postojeću zgradu Komiteta i nekih drugih objekata, taj prostor je postepeno i oblikovan u skladu sa njegovim postavkama.¹⁶ Narednim urbanističkim planom predviđena je rekonstrukcija centralne gradske saobraćajnice, ulice Maršala Tita, čiju su realizaciju izradili Ivan Taubman i Jelena Civrić, a osim toga predloženo je i dodatno popunjavanje prostora oko te ulice stambenim i poslovnim objektima.¹⁷ Ulica je rekonstruisana 1968. godine, a uz nju su izgrađeni i prvi moderni stambeni blokovi uključujući soliter „Borac“ koji je projektovao Karlo Kužatko, a koji mu je donio Dvanaestoaprilsku nagradu Zenice.¹⁸ Međutim, za dalje aktivnosti bilo je potrebno izraditi novo urbanističko rješenje centra grada, odnosno njegovog južnog dijela oko osmanske čaršije, a taj posao uradio je čuveni slovenački arhitekta Edvard Ravnikar. Tim rješenjem predviđena je izgradnja „nove čaršije“ koju su činili stambeni objekti, trgovačko-poslovni i zanatski centar, brojan kancelarijski prostor, obdanište, škola i zdravstvena stanica. Najkontroverzniji objekat bio je stambeni blok od deset solitera, naknadno nazvan „Kineski zid“, koji je nadvisio osmansku čaršiju te je fizički odvojio od naselja Meokušnice.¹⁹ Urbanističkim planom iz 1983. godine i dodatnim urbanističkim rješenjima, kao i njihovom realizacijom u vidu izgradnje administrativnog nebodera „RMK-Prometa“ i poslovnog centra „Stara čaršija“, uz prethodnu izgradnju robne kuće „Beograđanka“, urbana fizionomija ovog dijela grada je u potpunosti zaokružena.²⁰ Centar Zenice je odličan primjer postepenog razvoja ovog dijela grada, a doprinos njegovom oblikovanju dali su brojni značajni arhitekti čija djela definitivno predstavljaju reprezentativne primjere arhitekture 20. stoljeća, te kao takvi se mogu smatrati modernom baštinom Zenice. Činjenica da se oni nalaze u središtu grada čini ih dostupnim i jednostavnim za prezentaciju, te se zbog toga mogu smatrati nedovoljno iskorištenim resursom kulturnog turizma.

¹⁵ Džananović Mirza, Grad u dimnjacima – urbanizacija Zenice od 1945. do 1990. godine, Udruženje za zaštitu intelektualnih i kulturnih vrijednosti „Zjenica“ Zenica, Zenica, 2017, 37-43.

¹⁶ Više u Džananović, Grad u dimnjacima, 37.

¹⁷ Zenica, Program za Generalni urbanistički plan, Urbanistički zavod NR BiH, Sarajevo, 1961, 6.

¹⁸ Aslani Mirsada, Karlo Kužatko, Vrijeme novih mogućnosti, katalog, Muzej grada Zenice, Zenica, 2006

¹⁹ Džananović, Grad u dimnjacima, 123.

²⁰ Isto, 181-188.

Dodatni impuls razvoju kulturnog turizma i uključivanja arhitektonske baštine 20. stoljeća u turističku ponudu Zenice mogu dati i drugi vrijedni objekti izgrađeni u ovom periodu. Zgrada pozorišta u Zenici jedan je od najvećih, namjenski građenih, pozorišnih objekata u ovom dijelu Evrope. Projektovani su ga Zlatko Ugljen i Jahiel Finci, obojica članovi Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, a čeličnu skulpturu „Zajedništvo“ na ulazu u zgradu izradio je Dušan Džamonja, član Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.²¹ Činjenica da su na realizaciji jednog objekta radila tri akademika čini ovu zgradu jedinstvenom, a ako se u obzir uzme da je ukrasnu zavjesu-tapiseriju na sceni izradila Jagoda Buić, koja je 2019. godine postala članom ANUBiH, te da je prostor foajea ukrašen umjetničkim slikama akademskog slikara i člana Hrvatskog društva likovnih umjetnika Ljubomira Perčinlića, značaj ovog, možda i najvrednijeg arhitektonskog objekta u Zenici, postaje još veći.²²

Osim zgrade pozorišta, kao vrlo vrijedni i zanimljivi primjeri arhitekture 20. stoljeća mogu se smatrati i zgrada hotela „Metalurg“, izgrađenog 1962. godine po projektu nazvanom „Stećak“ autora Juraja Neidhardta, koji osim materijalnog značaja ima i vrlo bitan nematerijalni segment u formi priča o samoj izgradnji objekta i kontroverzama vezanim za njegovu realizaciju, ali i kroz emotivnu vezanost generacija Zeničana u formi priča i sjećanja²³, a hotel „Metalurg“ je bio i inspiracija za zeničkog književnika Selvedina Avdića u knjizi „Kap veselja“. Slobodan Jovandić je projektovao zgradu Lamela, „zenički Empire“, koja je dugo vremena bila među najvišim zgradama u Jugoslavije, a danas predstavlja jedan od simbola i najprepoznatljivijih objekata u Zenici.²⁴

Teško je i nabrojati sve objekte u Zenici koji se s razlogom mogu smatrati reprezentativnim primjerima moderne arhitekture, a koji kao takvi predstavljaju arhitektonsku baštinu 20. stoljeća, ne samo Zenice, jer su oni i spomenici bosanskohercegovačke i jugoslovenske arhitekture u cjelini. Tome u prilog ide i činjenica da su u Zenici, osim već pomenutih velikih bosanskohercegovačkih i jugoslovenskih arhitekata poput Ravnikara, Neidhardta, Kužatka, Fincija, Ugljena, projekte realizovali i Stanko Kliska²⁵, Mihajlo Mitrović, Radivoje Tomić²⁶, Mugdim Čukle²⁷, Zvezdan Turkić²⁸ i brojni drugi. Uostalom, socijalistička

²¹ Džananović, Grad u dimnjacima, 145-146.

²² Džafić Hasan, Bosansko narodno pozorište Zenica, Udruženje književnika Zeničko-dobojskog kantona, Zenica, 2002, 24.

²³ Džananović, Pogled u budućnost, 697-698.

²⁴ Džananović, Grad u dimnjacima, 126-127.

²⁵ Stanko Kliska jedan je od najznačajnijih hrvatskih arhitekata koji se tokom karijere specijalizovao za projektovanje bolnica i drugih zdravstvenih objekata. Između ostalih, projektovao je Hirurški odjel bolnice u Skoplju, Ginekološku kliniku u Beogradu, Opće bolnice u Tuzli i Bitoli, a njegov najznačajniji projekat je Klinička bolnica na Rebru u Zagrebu, doduše u partnerstvu sa Gabrićem, Juranovićem i Ulrichom. Stanko Kliska je autor projekta Opće bolnice u Crkvicama u Zenici, čija je izgradnja počela 1953. a završena 1959. godine. Pavlović Eduard, Pavlović Ivan, Stanko Kliska (1896. – 1969.) arhitekt bolnice u Sušaku, Acta med-hist Adriat 2005;3(1):111-118

²⁶ Mihajlo Mitrović i Radivoje Tomić, arhitekti iz Srbije, zajedno su izradili plan Željezničke stanice u Zenici izgrađene 1947. godine tokom Omladinske radničke akcije na probijanju pruge Šamac-Sarajevo. Željeznička stanica u Zenici bila je njihov prvi značajniji realizovani projekat koji su izradili dok su još bili studenti Arhitektonskog fakulteta u Beogradu. Kadijević Aleksandar, Željeznička stanica u Zenici (1947) – prvo ostvarenje arhitekata Mihajla Mitrovića i Radivoja Tomića, Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine, Beograd, 3, 281-287

²⁷ Mugdim Čukle, zenički arhitekta i dugogodišnji direktor „Prostora“ organizacije za prostorno i ekonomsko planiranje razvoja Zenice. Tokom rada u „Prostoru“ radio je na projektima brojnih objekata različite namjene, kako u Zenici tako i u drugim gradovima srednje Bosne, zatim na izradi regulacionih planova pojedinih naselja i dijelova Zenice, a također bio je nosilac izrade Urbanističkog plana Zenice iz 1983. godine. Gradska kafana u Zenici, izgrađena 1977. godine u blizini zgrade Narodnog pozorišta, najpoznatiji je objekat koji je projektovao Mugdim Čukle u Zenici, a predstavlja vrijedan primjer moderne arhitekture. Džananović, Grad u dimnjacima, 145-146.

²⁸ Zvezdan Turkić, zenički arhitekta, autor je niza projekata realizovanih u Zenici, od kojih su najpoznatiji zgrada MUP-a i Dom penzionera. U u dva navrata dobio je nagradu Saveza arhitekata BiH za najuspješniju arhitektonsku realizaciju u Bosni i Hercegovini te je dobitnik je nagrade Grada Zenice za doprinos u oblasti arhitekture. Bio je prvi predsjednik Skupštine

arhitektura Zenice već je doživjela međunarodnu afirmaciju kroz umjetničku instalaciju „Zenica-Trilogija“, autorice Danice Dakić, koja je predstavljena na 58. međunarodnoj izložbi vizualnih umjetnosti, Venecijanskom bijenalu, 2019. godine.²⁹

U konačnici, možemo zaključiti da Zenica posjeduje ogromno arhitektonsko naslijeđe, naročito iz perioda socijalističke izgradnje, ali da do sada ono nije valorizovano i prepoznato kao vrijedan turistički resurs. Interes za socijalističku arhitekturu u konstantnom je porastu, a kvalitetnije uključivanje arhitektonske baštine u turističku ponudu otvara brojne mogućnosti njene bolje prezentacije, ali i zaštite naročito kroz fondove Evropske unije, ali i nekih drugih organizacija i institucija. Neosporna je činjenica da je Evropska unija najviše uradila na prepoznavanju i priznavanju značaja savremenog arhitektonskog naslijeđa, a u tu svrhu pokrenuti su i različiti programi čiji je cilj zaštita reprezentativnih objekata i primjera arhitektonske baštine 20. stoljeća. Neki od tih programa i fondova dostupni su i zemljama poput Bosne i Hercegovine, i bila bi prava šteta da se gradovi, kao što je Zenica, ne uključe u te projekte.

Zaključak

Arhitektonska baština spada u najreprezentativnije i najuočljivije primjere kulturne baštine, te kao takva predstavlja vrijedan resurs u razvoju kulturnog turizma određenog prostora. Poseban segment arhitektonske baštine čine objekti izgrađeni u 20. stoljeću čiji se značaj u posljednjih nekoliko decenija sve više prepoznaje. Evropska unija je napravila najviše na polju institucionalnog priznavanja vrijednosti arhitektonske baštine 20. stoljeća kroz niz konvencija, preporuka i deklaracija, ali je također izradila jasno određen sistem zaštite i prezentacije ovog segmenta kulturne baštine Evrope. Socijalistička arhitektura u savremenom kontekstu dobija sve veću popularnost i valorizaciju, kako od stručnog dijela javnosti tako i od ljudi koji ne dolaze iz svijeta arhitekture. Jugoslovenska arhitektura socijalističkog razdoblja dobila je svoje mjesto i u Muzeju moderne umjetnosti (MoMA) u New Yorku kroz izložbu „Toward a Concrete Utopia. Architecture in Yugoslavia 1948 – 1980“, u sklopu koje su predstavljeni i radovi sa područja Bosne i Hercegovine. Zenica je tokom socijalističkog perioda doživjela intenzivan razvoj, a zahvaljujući djelovanju niza arhitekata doživjela je i potpunu urbanu transformaciju. Juraj Neidhardt, Edvard Ravnikar, Stanko Kliska, Jahiel Finci, Zlatko Ugljen, Slobodan Jovandić, samo su neki od arhitekata koji su realizovali svoje ideje i time ostavili snažan pečat na fizionomiju Zenice. Dobar dio tih objekata predstavljaju jedinstvene spomenike modernoj arhitekturi i kao takvi se mogu uključiti u, ionako siromašnu, turističku ponudu Zenice što bi značajno doprinijelo njihovoj punoj valorizaciji, prezentaciji ali i zaštiti.

Asocijacije arhitekata BiH, predsjednik i član Komisije za polaganje stručnih ispita pri Ministarstvu prostornog uređenja BiH, kao i član Stručnog odbora za dodjelu ovlaštenja za arhitektonsko projektovanje pri istom Ministarstvu. <https://aksa.ba/ot-nama/>; Džananović, Grad u dimnjacima, 184-185.

²⁹<https://radiosarajevo.ba/metromahala/kultura/na-venecijanskom-bijenalu-sutra-otvaranje-bh-paviljona/336113> (pristupljeno 22. aprila 2020. godine)

Literatura

Izvori

1. Aslani Mirsada, *Karlo Kužatko, Vrijeme novih mogućnosti*, katalog, Muzej grada Zenice, Zenica, 2006
2. *Conservation of the European architectural heritage*, Recommendation 880 (1979), Parliamentary Assembly, Text adopted by the Assembly on 8 October 1979 (15th Sitting), dostupno na: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=14914&lang=en> (pristupljeno 20. aprila 2020. godine)
3. *European Charter of the Architectural Heritage*, Adopted by the Council of Europe, October 1975, dostupno na: <https://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/chartersand-standards/170-european-charter-of-the-architectural-heritage> (pristupljeno 20. aprila 2020. godine)
4. *Konvencija o zaštiti arhitektonskog naslijeđa Evrope*, Granada, 1985, Evropske konvencije i preporuke u oblasti kulturnog naslijeđa, prevod Vesna Leković, Expeditio, Centar za održivi prostorni razvoj, Kotor, 2005
5. Preporuka br. R (91) 13 komiteta ministara državama članicama, *O zaštiti arhitektonskog naslijeđa 20. vijeka*, Savjet Evrope – Komitet ministara, 19. septembar 1991, u Evropske konvencije i preporuke u oblasti kulturnog naslijeđa, 2005
6. *Resolutions of the Symposium on the Introduction of Contemporary Architecture into Ancient Group of Buildings*, Budapest, 1972, dostupno na: http://icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/1972%20Rezolucija%20o%20uvodenju%20suvremene%20arhitekture.pdf (pristupljeno 22. aprila 2020. godine);
7. *The Declaration of Amsterdam*, Congress on the European Architectural Heritage, 21 – 25 October 1975, dostupno na: <https://www.icomos.org/en/and/169-the-declaration-of-amsterdam> (pristupljeno 20. aprila 2020. godine)
8. *Zenica, Program za Generalni urbanistički plan*, Urbanistički zavod NR BiH, Sarajevo, 1961

Knjige

1. Aslani Mirsada, *Zenica graditeljska baština*, Muzej grada Zenice, Zenica, 2015.
2. Džafić Hasan, *Bosansko narodno pozorište Zenica*, Udruženje književnika Zeničko-dobojskog kantona, Zenica, 2002.
3. Džananović Mirza, *Grad u dimnjacima – urbanizacija Zenice od 1945. do 1990. godine*, Udruženje za zaštitu intelektualnih i kulturnih vrijednosti „Zjenica“ Zenica, Zenica, 2017.
4. Stierli Martino, Kulić Vladimir, *Toward a Concrete Utopia. Architecture in Yugoslavia 1948 – 1980*, The Museum of Modern Art, New York, 2018.
5. Živančević A. Jelena, *Socijalistički realizam u arhitektonskoj i urbanističkoj teoriji i praksi Jugoslavije*, rukopis doktorske disertacije, Beograd, 2012.

Članci

1. Andres Roman, Thirty Years of ICOMOS, The Third General Assembly of ICOMOS – 1972, Hungary, Budapest, “Modern architecture in historic ensembles and

- monuments”, *ICOMOS Scientific Journal*, No 5, 1995, 17-26. dostupno na: https://www.icomos.org/publications/JS5_3.pdf (pristupljeno 22. aprila 2020. godine)
2. Džananović Mirza, Pogled u budućnost – Juraj Neidhardt i vizija urbanističkog razvoja Zenice, Zbornik radova VII Međunarodnog naučnostručnog skupa Obrazovanje, jezik, kultura: tendencije i izazovi, Zenica, El. knjiga, Zenica, Filozofski fakultet, 2018, 691-701.
 3. Kadijević Aleksandar, Železnička stanica u Zenici (1947) – prvo ostvarenje arhitekata Mihajla Mitrovića i Radivoja Tomića, *Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine*, Beograd, 3, 281-287
 4. Karamehmedović Deša, Baćac Robert, Zaštita i očuvanje graditeljske kulturne baštine kroz europske projekte, *PUTOKAZI - časopis Fakulteta društvenih znanosti dr. Milenka Brkića*, Sveučilište/Univerzitet „Hercegovina“ 2013, I.(1), 57-70.
 5. Pavlović Eduard, Pavlović Ivan, Stanko Kliska (1896. – 1969.) arhitekt bolnice u Sušaku, *Acta med-hist Adriat*, 2005; 3(1), 111-118.
 6. Vekić Živojin, Arhitekt Dušan Smiljanić, *Radio Sarajevo – treći program*, broj 60, godina XVI, Sarajevo, 1988, 463-478.

Internet

1. <https://aksa.ba/o-nama/>
2. <https://radiosarajevo.ba/metromahala/kultura/na-venecijanskom-bijenalu-sutra-otvaranje-bh-paviljona/336113>
3. <https://www.moma.org/calendar/exhibitions/3931>

CULTURAL TOURISM AND PROTECTION OF ARCHITECTURAL HERITAGE OF THE 20TH CENTURY WITH AN EMPHASIS ON MODERN ARCHITECTURE OF ZENICA

Abstract

Tourism is one of the fastest growing branches of the economy both globally and in Bosnia and Herzegovina, despite the fact that the relevant institutions have not fully recognized its importance and potential. Architectural heritage is an important segment of cultural heritage, and European architectural heritage is recognized as the most representative segment of the heritage of the entire continent. That is why, back in 1985, the European Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe was adopted, the aim of which is to promote and protect the architectural heritage in the territory of the then European Community. A few years later, in 1991, a Recommendation on the Protection of the Architectural Heritage of the 20th century was adopted, recognizing for the first time the value of contemporary construction. In the new millennium, the architectural heritage of the 20th century is becoming extremely popular, especially representative examples of socialist architecture, and the heritage of some countries, such as the Yugoslavian school of architecture, is gaining international professional recognition, especially through exhibition at the prestigious Museum of Modern Art in New York. Such a level of interest of the world public enables many cities with significant examples of socialist architecture such as Zenica to find their interest in the protection, interpretation and presentation of architectural heritage through tourism that can contribute to the overall development of these environments.

Key words: architectural heritage, 20th century, tourism, Yugoslavia, Zenica